

Bir Zanaatkârlık Araştırması: “Emeğin Karşılığı”¹

Merve Türkan Bilgir*

* Arş. Gör. Dr.

Hatay Mustafa Kemal

Üniversitesi Fen Edebiyat

Fakültesi Sosyoloji Bölümü

turkanbilgir@gmail.com

Hatay / TÜRKİYE

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, zanaatkarların iktisadi ve sosyal hayatları bağlamında el emeğinin değer ve zihniyet dünyalarında nasıl konumlandığını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Çalışma, parçası olduğu araştırma hasebiyle, zanaatkarlığın anlamlı iş nosyonunu temsil ettiği varsayımına dayanmaktadır. İlk bölüm, çalışmanın ontolojik ve epistemolojik konumu ile kuramsal dayanağını açıklamaktadır. Devamında bu kuramsal dayanağı inşa eden bazı yorumcu sosyoloji kuramları ile yabancılaşma teorisi, değerler ve gündelik hayat sosyolojisinden bahsedilmektedir. Ardından, zanaat ve zanaatkarlık kavramlarının ve saha araştırmasının ekseninde yer alan, çalışma için önemli bazı kavramların literatür taramasına yer verilmiştir. Bu amaçla emek, zaman ve tecrübe kavramlarıyla zanaatkarlığa dair zihniyet bağının nasıl kurulduğu açıklanmaktadır. İkinci bölüm genel metodolojik bilgilere ayrılmaktadır. Üçüncü bölümde ise görüşmelerden elde edilen bulgular sınıflandırılarak betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmaktadır. Zanaatkarlıkta ‘emeğin karşılığı’, mesleğin şahsî niteliklerinde içkin değerler marifetiyle belirlenen bir mefhumdur. Bu şahsî nitelikler, ani değişimlerle karakterize olan güncel piyasada zanaatkarlığı zorlaştıran özelliklere dönüşmekle birlikte aslında zanaatkarlığın sürdürülmesindeki manevi/kültürel direnç noktalarıdır. Zanaatkarlar arasında insan ilişkilerinin önemini ekonomik getirinin önünde tutmak, daha uygun bir zanaatkara müşteriyi yönlendirmek, el emeğinin kutsiyetine olan inançla hareket etmek gibi tutumlar hâlâ oldukça yaygındır. Bununla birlikte el emeğinin piyasada karşılık bulamaması ustaların mesleği bırakmalarına ya da mesleği sürdürseler de “cemiyete küsmelerine” sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşin anlamı, emek, zanaatkarlık, zihniyet/ethos, değer.

A Craftsmanship Research: “Reward Of Labour”

Abstract

This study mainly proposes to understand and explain how manual labor is positioned in the value worlds and mindsets of artisans within the economic and social contexts of their lives. First, the ontological and epistemological position and theoretical basis of the study are clarified. Then, some interpretive sociological theories, alienation theory, the sociology of everyday life and values, which constitute the theoretical basis, are discussed. Afterwards, a literature review on the concepts of craft and craftsmanship and the concepts of labor, time, and experience are also included. Following the

¹ Bu makale, Prof. Dr. Mahmut Atay danışmanlığında tamamlanan *Meslek Erbabı: Zanaatkarlığın Toplumsal Çerçevesi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

methodology discussion, findings are evaluated. According to field data, although the inherent characteristics of craftsmanship have exacerbated the profession's standing in the current trade worsened, these characteristics are actually points of moral/cultural resistance for the survival of craftsmanship. Shared opinions amongst artisans still abound, such as prioritizing human relations over economic gains, re-directing a customer to a more suitable artisan, and acting with the belief in the sanctity of manual labor. However, the incidences of unpaid manual labor in the market causes the masters to leave the profession or if they do remain, they choice taking offense to society.

Keywords: Meaning of work, labour, craftsmanship, mindset/ethos, value.

GİRİŞ

Ekonomi politiğin baskın karakteri hayatın geneline, toplumsallaşmanın işlevselliğini ve “anlamın” yoğunluğunu azaltan bir renk vermektedir. Bu etki, daha az işin “anamlı iş” niteliğini taşıdığı bir zamanı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu çalışmaya da kaynaklık eden “zanaatkarlığın anlamlı işi temsil etme kabiliyetine sahip olduğu” fikri doğmuştur. Zanaatkarlığa atfedilen bu temsiliyet, onun dirençli bir kültürel formülasyonu haiz olmasıyla da bağlantılıdır. Bu kültürel formülasyon, mesleğin icrasındaki “alış-verişin” kapitalist kültüre asgari uyumla gerçekleşmesinin nedeninin değer ve zihniyet dünyasındaki kökleridir. Bu doğrultuda çalışmada, zanaatkarların el emeğiyle geçim elde etmenin maddi ve manevi dünyadaki sonuçlarına dair fikirleri anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın başlangıcında hangi sosyoloji kuramlarının epistemolojik ve ontolojik açıdan çalışmaya nasıl imkân sağladığı ve yön verdiği açıklanmaktadır. Ardından zanaat ve zanaatkarlık kavramlarına sosyoloji literatüründe ve sosyolojiye katkı yapmış tarihsel kaynaklarda nasıl başvurulduğuna dair bir inceleme sunulmaktadır. Ek olarak saha araştırmasının görüşme sorularını inşa etmesi nedeniyle emek, zaman, tecrübe gibi kavramların ilişkisine yer verilmektedir. Devamında araştırmanın yöntemine dair seçimlerin gerekçeleri ve içerikleri açıklanmaktadır. Son olarak saha araştırma verileri, öngörülen yönetime göre alt başlıklar altında değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Kuramsal Dayanakları

Sosyal bilimlerde araştırmaların nitel veya nicel verilerden birine yönelmesinin nedeni, ontolojik ve epistemolojik konularından kaynaklanmaktadır. Sosyolojinin kurucu güdüsü natüralisttir. Natüralist kuramlar, toplumsal yapıları analiz etme refleksiyle doğduğundan failin eyleminin öznel nedenlerine değil “toplumsal” tarafından nasıl belirlendiğine eğilimlidir. Yorumcu kuramlar ise yapı ve fail arasındaki etkileşime odaklandığından -bir kısmı önceden varolan- nitel araştırma yöntemlerini geliştirmişlerdir. Merriam'ın belirttiği gibi nitel araştırma, “insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarını, dünyalarını nasıl kurduklarını, deneyimlerine nasıl bir anlam yüklediklerini” anlamaya çalışmaktadır (2013, s. 5). İnsanlar benzer sosyallikleri benzer şekilde anlamlandırsalar da deneyimlerin eşsizliği bir ön kabuldür. Yani gerçekliğin natüralist perspektifteki gibi tek biçimliliği söz konusu değildir. Bu çalışma da gerçekliği toplumsal yapı ve failer arasındaki bir etkileşim süreci olarak algılayan ontolojik perspektife ve bu etkileşimi, fenomenleri keşfetmede başvurulacak bir bilgi kaynağı olarak gören epistemolojik perspektife dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmaya yorumcu kuramlar adıyla anılan ve antropoloji, sosyal davranışçılık ve felsefi bir bilme tarzı olarak fenomenolojiden beslenerek geliştirilmiş kuram ve araştırma yöntemleri kaynaklık etmektedir.

Bahis konusu üç kaynaktan beslenen bu yaklaşımın ontolojik eğilimi, insanı sosyalleşme sürecinde eyleyici/fail olarak görmek; epistemolojik eğilimi failer arasındaki etkileşimi/kültürün yarattığı anlamı, sosyal bilim için asıl veri olarak görmektir. Kültürün yarattığı anlamın sahası günlük hayatta değerlerle birlikte gözlenebildiğinden yorumcu kuramlar, gündelik hayat sosyolojisi ve

değerler sosyolojisi başlıklarına kapı açmaktadırlar. Bu yaklaşım dikkatini bir (kültürel) grubun günlük hayat akışı üzerinde toplamaktadır. Günlük hayatın incelenmesinde keşfedilmek istenen gerçeklikler çoğunlukla değer, inanç, zihniyet, ethos ve benzeri kavramlarla ifade edilebilecek meseleler etrafında dönmektedir. El emeğinin işin anlamını inşa etme kabiliyetiyle ekonomi arasındaki mücadeleye odaklanan bu çalışmaya da bu yaklaşımdan sökün eden perspektifler rehberlik etmektedir. Bu çalışmaya ışık tutacak bir başka kavram da ekonominin el emeği üzerindeki tasarrufunun bir diğer sonucu olan yabancılaşma sürecidir. Dolayısıyla zanaatkârlıkta el emeğinin maddi ve manevi anlamını mesele edinen bu çalışma, el emeğiyle çalışmanın dayandığı ekonomik ve kültürel dünyanın görünümünü yorumcu kuramlar, gündelik hayat sosyolojisi, değerler ve yabancılaşma kavramları ışığında ele almaktadır.

Yorumcu kuramların felsefi kaynaklarından fenomenoloji; sosyal inşacılık ve etnometodoloji gibi teorileri etkilemiştir. Fenomenoloji, özün/nesnenin ona yönelen bilinçle anlama/gerçekliğe kavuştuğunu iddia etmektedir. Alfred Schütz, bu fikre istinaden araştırılması gerekenin "gündelik hayatımızda kendimizin ve diğer insanların eylemlerini anlamakta kullandığımız yorumlama süreçleri" olduğunu düşünmektedir (Coulon, 2015, s. 13). Davranışları yorumlamayıipleştirme süreci olarak görür. Aktör,ipleştirmeyi 'eldeki bilgi stoku' ve 'sağduyu anlayışları'nı devreye sokarak yapar. Schütz'a göre sosyal bilimler de kavramları gerçek hayattaki gibi anlaşılır biçimde,ipleştirerek ifade etmelidir (Giddens, 2003, s. 48). Bunun için araştırmacının kendi deneyimini 'askıya alma' metoduyla gözlem yapması gerektiğini belirtir. Garfinkel, etnometodolojiyi Schütz'un fikirlerinden etkilenecek geliştirmiştir. Etnometodoloji, insanların gündelik hayat etkileşimlerinde başvurdukları yöntemleri araştırmayı amaçlamaktadır. Gündelik hayat akışı sırasında, "konuşmalarımız sırasında -aynı zamanda kullandığımız sözcükler aracılığıyla- anlamı, düzeni ve yaptığımız şeyin rasyonalitesini inşa ettiğimiz farkına varmayız. Toplumsal dünyaya ilişkin betimlemeler, söylendikleri anda betimledikleri şeyin kurucu unsuru haline gelirler" (Coulon, 2015, s. 36). İnsanlar, dil ve diğer etkileşimlerle sosyal dünyayı sürekli yapılandırır ve üzerinde durup araştırılması gereken şey/gerçeklik, etnometodolojiye göre budur. Berger ve Luckmann'ın öncülüğünde geliştirilen sosyal inşacılık da gerçekliğin, mutataşarak kurumsallaşmış, şimdi-burada cereyan eden eylemler örüntüsü olduğunu savunmaktadır.

Sembolik etkileşimcilik de sosyal davranışçılıktan kaynağını alarak toplumsallaşmada benliğin altını çizen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre toplumsallaşmayı sağlayan benlik ile toplum arasındaki etkileşim, anlamlı semboller sayesinde gerçekliği inşa etmektedir. Dolayısıyla zanaatkârlıkta iktisada ilişkin değer ve zihniyet dünyasının günlük hayattaki gösterenlerinin tespit ve analizine yönelen bu çalışmada sosyal inşacılık, etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik yönlendiricidir.

Gündelik hayat eleştirmenlerinden Lefebvre, dünyanın kavranmasında fenomenoloji ve inşacılıkta da görüldüğü gibi bilince ve yapı-fail ilişkisine vurgu yapmaktadır: "İnsan dünyasının yaratıcı faaliyetinin teorik değil pratik olması, istisnai değil sabit ve gündelik olması gibi *yabancılaşma da sabit ve gündeliktir*" (2017, s. 171). Ona göre Marksizm modern çalışmayı, boş zamanı ve yabancılaşmayı analiz ederek bir bakıma gündelik hayat eleştirisi sunmaktadır. Yabancılaşmayı kapitalizm eleştirisi amacıyla analiz eder ve zanaatkârlığın kapitalist üretim faaliyetinin tek istisnası olduğunu belirtir. Gündelik hayat eleştirmenlerinden Agnes Heller da yabancılaşma kuramının bir gündelik hayat eleştirisi olduğunu düşünmektedir. Marx, Schütz ve Weber'den aldığı etkilerle gündelik hayatı daha birleşik, tarihsel, özneler arası bir kavram olarak bulmuştur. Yapısalcılık ve yorumcu kuramlar arasında her ikisine ait olmadan gündelik hayatın norm, değer, dil vs. aracılığıyla nesneleştirme yoluyla özneler arasında inşa edildiğini belirtir (Gardiner, 2016, s. 185).

Değerler ve gündelik hayat sosyolojisi kesişmesinden bahsetmek gerekirse Bakhtin, Schütz'ün insanoğlunun "en yüce gerçekliğinin gündelik yaşam dünyasında cisimleşmiş varoluşumuz" olduğu düşüncelerine katılarak onun fikirlerini ileri götürür. Ona göre gündeliğin dünyası, "değerlerimizin

etkin bir biçimde inşa edildiği, olumsuzluk dünyasının anlamlılık dünyasına dönüştürüldüğü alanı oluşturur” (Gardiner, 2016, s. 88). Bu çalışmada da zanaatkârlığın, gündelik hayatın ana mecralarından olan çalışma faaliyetinde içkin değer ve anlam dünyasının emek ve iktisadın inşa ettiği dış dünyayı/yabancılaşmayı hangi etkilerle şekillendirdiği anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Zanaat ve Zanaatkârlığın Sosyoloji Literatüründeki Yeri

Zanaat, TDK'nın güncel sözlüğünde, Arapça sınaat sözcüğünün karşılığı olarak, “İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş, sınaat. El ustalığı isteyen işler” olarak tanımlanmıştır. İngilizce’de craft, artisanship, handicraft sözcüklerini; Farsça’da hüner sözcüğünü zanaatın karşılığı olarak buluruz. Sennett, zanaatkârlık (craftsmanship) için Almanca’da *handwerk* (el işi), Fransızca’da zanaatkârın emeğini çağrıştırmak için *artisanal* ve İngilizce’de ise *statecraft* kelimelerinin kullanıldığını belirtmektedir (Sennett, 2009, s. 32). Vernant, zanaatkârlığa karşılık gelen Yunanca *démiourgoi* sözcüğünün *demos*(public) ve *ergon*(iş) sözcüklerinden meydana geldiğini belirtir. Yazar, *ergon* sözcüğünün bir uygulamayı tamamlamaktan (accomplishment of praxis, *poiéma*) farklı olarak yaratıcı/şiişsel bir çalışmayı/işini vurguladığını ifade etmektedir. *Ergon*, aynı zamanda ekili alan anlamına gelmektedir (Vernant, 2006, s.277). *Prattein* (doing) ve *poiein* (making) kavramları arasındaki farkla *ergon* (faaliyette bulunma) ve *poiéma* (ürün elde etme) kavramları arasındaki farkın paralellliğini vurgulamaktadır. Eski Yunan destanlarında kamu (*demos*) için çalışan zanaatkârın (artisan; buna hiçbir şey üretmeyen kâhin, falcı ve elçiler de dahil), işçi ya da üretici (worker/ producer) olarak anılmadığını da aktarmaktadır (Vernant, 2006, s. 276). Yani *démiourgoi*, craftsman sözcüğünden farklı bir tarihsel-toplumsal kapsama sahiptir. Bu sözcük geleneksel dönemdeki sanat ve zanaatın birliğini ve geniş kapsamını ihtiva etmektedir. Sennett, Platon’a atıfla şair/şiiir anlamına gelen poet/poetry kelimelerinin atasının *beceri* sözcüğünün kökü olan *poiein* sözcüğü olduğunu belirtmektedir (Sennett, 2009, s. 37). Çünkü eski dünyada şiiir bir zanaat biçimidir.

Güncel bir tanımla Thorlindsson vd., zanaatkârlığın şöyle bir tanımını önerirler: Zanaatkârlık; içsel motivasyon, yapılan işle bütünleşme, bütünsel kavrayış, informel öğrenim ve yapılan işi kotarmak için gerekli becerileri keskinleştirmek gibi özelliklerle karakterize edilir. Thorlindsson vd., zanaatkârlıkla ilgili sosyoloji teorilerinin ilkinin C. Wright Mills, Thorstein Veblen ve Howard S. Becker tarafından geliştirildiğini; Douglas Harper, Richard Sennett ve G. Alan Fine tarafından da sürdürüldüğünü belirtmektedirler. Bu teorisyenlerin çalışmaları iş, sanat ve bilimde zanaatkârlık kavramını anlamak için kapsamlı ve tutarlı bir düzenek sağlamaktadır (Thorlindsson vd., 2018, s.117). Bu yazarlardan Veblen ve Harper’ın görüşlerine, ele aldıkları mecra nedeniyle ileriki başlıkta yer verildi. Becker ve Fine’in görüşlerinin odağı ise sanat sosyolojisi olduğundan bu çalışmanın dışında konumlanmaktadır.

Mills, *White Collar The American Middle Classes* isimli eserinde işin (work) anlamını sorgulamak için zanaatkârlık kavramını bir “ideal tip” olarak kullanmıştır. Maggs ve Greig, Mills’in zanaat kavramını anlamlı, tatmin edici, özerk ve mükafatlandırıcı iş olarak tasvir ettiğini ifade ederler. Mills için zanaat, soylu bir çalışma biçimini temsil eder. Zanaatkârca çalışma, işleyiş biçimini tarihsel bakımdan tam olarak anlayıp takdir edemesek de modern çalışma tarzlarındaki eksikliklere bir ideal -hatta mitik- tip oluşturması açısından önemli olmayı sürdürmektedir. Bu yüzden Mills, beyaz yakalılarının işlerinin doğasının karşısına, zanaatkârca çalışma modelini koymaktadır (Maggs ve Greig, 2014, s. 69).

Zanaat (herhangi bir işteki ustalık), Mills’e göre altı kriter barındırır. Bunlardan ilki zanaatkârın asli motivasyonunun üretme sürecindeki şevk ve ürünün kalitesi olmasıdır. Mills para, ün gibi motivasyonların ikincil önemde olduğunu belirtmektedir. Zanaatkâr ve yaptığı şey arasında, mülkiyet

ilişkinin ötesine geçmiş, içinde kendiliğinden bir çalışma isteği (will-to-work) ve canlılık-neşe (exuberant) barındıran manevi bir ilişki vardır. İkinci özellik, yabancılaşma teorisiyle ilintilidir. Yani zanaatkârın akla ilk gelen anlamından öte, bir işin bir parçasını yaptığı ve işçi olarak vasıflandığı zamana ait bir özelliğinden bahseder Mills. Zanaatkâr işçiye dönüştüğünde, ürünün mülkiyetine ve üretimin tüm aşamalarına sahip olamayarak yabancılaşmayı tecrübe eder. Teknik ve estetik açıdan da tatmin duygusunu tattığından karmaşık bir durumda sabitlenir. Çalışma isteği, bir işi baştan sona tamamlamanın şevki gibi zanaatkârlığa ait karakteristikleri törpüleyen, yabancılaşma sürecidir. Üçüncü özellik, zanaatkârın çalışma tarzında ve öngördüğü çalışma planında özerk olmasıdır. İşin sürecinin nasıl şekilleneceği, eyleme sırası onun özgürlük alanına ait ve kendi idrakiyle çözeceği meselelerdir. Çünkü işin sonucundan da aynı özerklik mukabilinde sorumluluğu üstlenecek olan kendisidir. Dördüncü kritere göre zanaatkârca çalışma, insanın kendi sınırlarını aşmasını, becerilerini ve zihnini geliştirmenin de ötesinde, bir bütün olarak gelişmesini (developing as a man); insanın varlığını dünyaya ispatlamasını sağlamaktadır. Beşinci kriter, zanaatkârca çalışmadaki iş ve kültür, iş ve icra (play~oyun) ikili kavramları arasında bölünme olmamasıdır. Yani usta ya da sanatçının yaptığı iş (work and play) sosyalizasyondan soyutlanarak icra edilmez, sosyal rollerin icrası esnasında değer ürettiğimiz gibi bu icralar sırasında da değer, kültür üretiriz -çocuğun oyun üretmesinde olduğu gibi-. Zanaatta üretim ve tüketime dair kültür, aynı eylemin içinde bir bütün olarak üretilir. Zanaatkârlığın beşinci özelliği, modern iş bölümündeki boş zaman(leisure) kavramından azade olmasıdır. Böyle bir çalışma tarzı, hayatın tüm mekanizmasını kendine bağlamış bir karakteristiğe sahiptir. Boş zaman da işin bir parçasıdır, onun dışında bir ilgi alanını içermez; yaratıcılık, kapasite gibi sorunların düşünülüp çözüldüğü bir zaman aralığıdır (Mills, 1969, s. 220-224). Mills açıklamalarıyla modern işbölümünün aslında zanaatkârlığa imkân tanımayan bir mahiyette olduğunu gün yüzüne çıkarmaktadır.

Howard S. Becker, sanat ve zanaatın (art and craft) birbirlerine hangi şartlarda evrildiğini analiz ettiği *Sanat ve Zanaat* başlıklı makalesini, *Sanat Dünyaları* adlı çalışmasına eklemiştir. Becker zanaatı, "faydalı nesnelere üretmek için kullanılabilir bilgi ve beceriler bütünü" olarak tanımlar. Örnekleriyle zanaata, nesne üretmenin ötesinde bir iş görme tarzı, bir tutum atfı yapar: "bir suçluyu asgari düzeyde kargaşaya neden olarak tutuklamak" (Becker, 2013, s. 324). Ana meselesi sanattır ve zanaatta estetiği gözardı etmez ve hatta zanaatkârı sanatçı ve sıradan zanaatkâr diyerek ikiye ayırır. Estetiğin ötesinde güzelliği (beauty) de kriter olarak alanları sanatçı-zanaatkâr (artist-craftsman) olarak adlandırır. Sanatçı-zanaatkârların, geçimlerini sağlamanın ötesinde "daha tutkulu amaçları ve ideolojileri" vardır (2013, s. 326). Becker, güncel sanat-zanaat ayrımının aslında zanaatkârlığı azımsayan tasavvuruna böylelikle eleştiri getirmekte ve zanaatkârlığa eşlik eden fakat piyasa şartları nedeniyle üzeri örtülen motivasyonlara dikkat çekmektedir.

Sennett, Homeros'un yazdığı destanlarda zanaatkâr sözcüğü için demioergos sözcüğünü kullandığını aktarmaktadır. O da aynı doğrultuda, Antik Yunan toplumunda zanaatkârın teknik işlerin çoğunu yapan köleler ve çalışmayan aristokratlar arasında, kafa ve el emeğini birleştirenler olarak orta sınıfa tekabül eden bir toplumsal konumda bulunduğunu belirtmektedir (Sennett, 2009, s. 35). Zanaatkârlığın bir nesne üzerinde uzun süre durmak, deneme-yanılma yöntemiyle ilerlemek, sıkıcı olmayan ve tecrübeyi inşa eden bir rutinde çalışmak gibi özellikleri vardır. Ona göre "her iyi zanaatkâr somut pratikler ve düşünme arasında bir diyalog kurar; bu diyalog birbirini besleyen alışkanlıklara doğru evrilir ve bu alışkanlıklar da sorun çözümü ve sorunu bulma arasında bir ritim oluşturur" (2009, s. 20). Sennett, zanaatkârlıkta el ve kafa arasındaki işbirliğini ve tecrübeyi önemserken yeteneğe/kabiliyete (*ability*) daha az paye vermektedir. Fakat onun *Zanaatkâr* adlı çalışmasının asıl amacı, el emeği ustalığı kategorisini aşan anlamda, bir işi zanaatkârca yapmanın hayatı/toplumsallığı nasıl iyileştireceğini göstermektir. Bu bağlamda zanaatı -hem gerçek anlamının tarihselliği ve toplumsallığı ışığında hem de bir metafor olarak- "bir işi kalitesi için yapmak" şeklinde tanımlamaktadır.

Whitaker, bir kültürde zanaatı belirleyen koşullardan bahsetmiştir (1967, s.15). Yazarın zanaatı, günümüzdeki, güzel sanatlara dönüşen içeriğiyle ele aldığı ve çalışma alanının sanat tarihi olduğunu göz önünde bulundurarak, bir ara çizgide farz ettiği dile getirilmelidir. Bununla birlikte yaptığı analiz tarihsel ve toplumsal olarak oldukça kapsayıcıdır: Bu koşullar din, çocuga karşı tutum, coğrafya, göçler, savaşlar ve sanatla ilgilidir. Dinin (religion) emir ve yasakları eşya kullanımını, yapımını etkiler ya da eşyalar bizatihi dinî yaşantının bir parçası olabilirler. Zanaatkârlık, uzun yılların tecrübesini gerektirdiğinden çocukluktan itibaren öğrenilir. Bu yüzden toplumun çocukların meslekî eğitimiyle ilgili tutumu da zanaatların yaşamasını ve gelişmesini doğrudan etkiler. Coğrafya ve iklim şartları da günlük hayatı ve ekonomiyi doğrudan etkilediğinden o kültürde hangi zanaatların geliştirileceğini belirleyen bir koşuldur. Yazar, tanrıyı arayış ve anma biçimi olarak sanatın bir zanaat olarak müzik aletlerini geliştirmedeki etkisini açıklayarak din-sanat-zanaat kavramları arasındaki ilişkiyi örneklendirmektedir.

Çağdaş sosyologlardan Baudrillard, Marksist kuramın üretimle ilgili yaptığı dönüm noktası niteliğindeki kavramsallaştırmayı kökten eleştirmek amacıyla tarihin erken dönemlerine varan geniş bir bakış açısıyla yazmıştır. Bu yüzden modernlikten önce üretmenin anlamının ne olduğunu sorarak *Üretimin Aynası*'nda zanaatı şöyle tanımlamaktadır: “Üreticinin yalnızca üretim sürecini değil aynı zamanda toplumsal ilişkileri de denetlediği, *bütünsel sürecin grup tarafından belirlendiği* ve her şeyden önce üreticilerle tüketicilerin aynı kişiler olup gruba özgü karşılıklılık ilkesiyle tanımlanan bir biçimdir” (Baudrillard, 2013, s.89). Zanaatkarlığın hâkim olduğu iktisadî dünyanın modern/Marksist tasavvur inşasıyla açıklanamayan bir mahiyette olduğunu açıklar: “Üreticilerin evreniyle tüketicilerin evreni birbirlerinden ayrılmadığından bir emek gücü ve bir ürün, bir nesne ve bir özne konumu arasında gerçek anlamda bir ayırım da yoktur. İşlediği malzemeyle zanaatçı arasında dur durak tanımayan, her türlü üretici amacın dışında kalan (malzemeyi sadece ve sadece kullanım ya da değişim değerine dönüştüren) bir alışveriş vardır” (Baudrillard, 2013, s. 90). Yazar, zanaatkârlığın, üretme ve çalışma tarzı olarak içinde bulunduğu çağa özgü sosyal ve ekonomik ilişki biçimleriyle örülü olduğuna dikkat çekmektedir. Zanaatkârın yaptığı nesne ve emeği kendisinin özneliğinden soyutlanmış ve dışsallaşmış değildir.

Çağdaş sosyoloji kuramcılarının bazılarının ilk toplumbilimci olarak kabul ettikleri İbni Haldun, zamanının gereği olarak sanat ve zanaat ve hatta meslek sözcüklerinin çoğunlukla aynı anlama gelmesi nedeniyle “sanatlar, meslekler ve geçim yolları” başlığı altında yazmıştır. Ele aldığı meseleler ise emek ve kazanç ekseninde geçim yolunun tabiiğidir ki bu da bu çalışma açısından önemli olan noktadır. Çünkü tabii geçim yollarını “çiftçilik, sanat (hırfetler, zanaatlar) ve ticaret” (İbni Haldun, 2013, s.698) olarak belirlemiştir. Bu sanat sınıflandırmasına bahis konusu olan meslekler terzilikten ebeliğe varan bir çeşitlilik göstermektedir. Fakat bu çalışma için zanaatın metafor ya da bir tavır olarak da anlamlı olmasından hareketle İbni Haldun’un bu tespiti önemlidir. İbni Haldun’un çağdaş sayabileceğimiz on birinci yüzyıl düşünürü Nasır-ı Hüsrev, *Saadetname* adlı ahlâk kitabında içerik olarak zanaatkârı işaret ettiğini düşünebileceğimiz ‘sanatkârın’ toplumsal ve ekonomik durumundan bahseder: “Sanatkardan daha ikballi bir kimse yoktur; el emeğinden daha iyi bir verim de olmaz. (...) / Helal kazancından bin bereket hasil olur. Tanrı da malını gelirini arttırır/ Alın teriyle kazanmaktan insan utanmaz; elle çalışıp kazanmaktan daha iyi bir iş de olamaz. / Sanatkarların başı göklere değer. Sultanlar bile onlara muhtaçtır” (Nasır-ı Hüsrev, 1958, s. 23). İbni Haldun’da görüldüğü üzere geçim yolunun el emeğiyle elde edilmesi geleneksel dönemde önemli bir statü ve itibar kaynağı olarak kaydedilmiştir. Yani zanaatkârlığın sadece bugünden geçmişe yöneltilen -ve belki nostaljik olmakla itham edilme ihtimali olan- bir bakışla değil yaygın olduğu çağlarda da olumlu kişilik ve karakter özellikleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Tematik Dayanaklar: Zanaatkarlığa Dair Zihniyetin İnşasında Emek, Zaman ve Tecrübenin Konumu

Bu çalışmaya kaynaklık eden saha çalışmasının ilgili kısmı, zanaatkarların emeğin karşılığı, ekonomik ve manevî getirilerin meslek hayatını inşa etmedeki payları ve bu hayatı kuran sosyal bağlarda içkin değer ve zihniyet dünyasının hayatlarını şekillendirme yolları hakkındaki fikirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla görüşmelerde bahsi geçen kavramlarla ilgili kısa bir literatür taramasının eklenmesi kavramsal bağların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Öncesinde ekonomi ve zihniyet kavramlarının bağından bahsetmek gerekirse Ülgener, zihniyeti dünyaya ve dünya ilişkilerine karşı bir tavır alış (2006, s. 14), "iktisat ahlakı" kavramını ise "insanın gündelik yaşayışında pratik değer ve tercih ölçülerine yönelik telkin ve motifler toplamı" (2015, s. 21) olarak görmektedir. Ona göre "herhangi bir devrin iktisat ve cemiyet hayatını gerçek zihniyetiyle tanımak için o hayatın mücerret kaidelere ve düsturlara sığmayan hakiki çehresini her türlü romantik süslemelerden ayırt etmeye ihtiyaç vardır" (Ülgener, 2014, s. 161).

Ülgener, orta çağ esnaf zihniyetini anlatırken bu devrin *sanat ve sınaatin* aynı anlama geldiği devir olduğunu çünkü üretilen her malın hem bir sanat eseri gibi özgün hem de kullanım değeri için üretilmiş bir meta olduğunu vurgular. Dolayısıyla üretenden sanatkâr olarak bahseder; sanatkârın ve eserin olgunlaşma sürecindeki zamanın önemini vurgular: "Sanatkâr zevkinin kendi içinde yetiştirme ve olgunlaşması gibi onun dışarıya maddi eşyaya boşalma ve billurlaşması yani istihsal amelîyesi de zamana mütevakkıftır" (2014, s. 105). Sennett de zanaatkârlığı, bir işi kalitesi için yapmak ve bir nesne üzerinde uzun süre durmak ifadeleriyle tasvir etmektedir. Tecrübe kazanma konusunda deneme-yanılma yönteminin ve sürecin önemini vurgular: "bir kimsenin tekrar ve tekrar aynı şeyleri yapması aklını yitirmesine yol açabilir; rutinitik ile sıkıcılığa aynı anlamı yükleyebiliriz. Karmaşık ve ince el becerilerini geliştiren insanlar bakımından, bu hiç de böyle değildir. Bir şeyi tekrar tekrar yapmak, ilerisini görerek düzenlendiğinde teşvik edici olur. Rutinin özü değişebilir, başkalaşabilir, gelişebilir; ancak bunun bedensel sonucu bir kimsenin yeniden yaptığında kazandığı deneyimdir" (2009, s. 230). Tecrübe, zamanın ve emeğin iyi organize edilmesiyle yani rutin ve deneme-yanılmanın kesişmesiyle doğmaktadır.

Douglas Harper, *Working Knowledge* adlı çalışmasında, Amerika'da şehirden uzakta yaşayan bir tamirciyi, dükkanında gözlemleyerek çalışma biçiminin zanaata ve modern çalışma tarzına göre nasıl konumlandığını; statü, kimlik ve değer gibi kavramların bu küçük dükkân sahibinin hayatında nasıl inşa edildiğini incelemiştir. *İş ve Zaman* başlıklı bölümde tamircinin zamanı yönetme biçimini şöyle açıklar: Onun tarzı, zaman çizelgesinin çalışma faaliyetini yönetmesine izin vermekten ziyade çalışma faaliyetinin kati olmayan bir zaman çizelgesini ortaya çıkarmasına izin vermek şeklindedir. Böyle bir durumda zaman kendisini doğal olmayan bir tempoda hareket etmeye dayatmaz. Zaman, vücudun doğal gücüne, ritmine ve o işin gerektirdiği özel ilginin niteliğine göre belirlenir. Zaman, faaliyetin içine gömülüdür; işin doğası çalışma süresini belirler (Harper, 1987, s. 136). Buna ilaveten Harper'ın dikkat çektiği, zamanın organizasyonunu sağlayan bir etken, insanları bu tamirciye çeken tavırla ilgilidir. İnsanları çeken "daha fazla para kazanmak için ekstra iş almama" tavrıdır. Bu tutum, bir işten diğerine geçmek için acele etmemeyi ve zamanın işi yönlendirmesini sağlamaktadır. Harper, tamirci Willie'nin tamir ettiği bir araca istediği ücretin, harcadığı emek ve zamana nispetle piyasa değerinin altında olduğunu öğrendiğinde bu meseleyi pek umursamamasının sebebini düşünür. Cevabın zaman-emek ilişkisinden çok sosyal bir durumla bağlantılı olduğunu görmüştür. İş; kimlik ve kendini yenilemeyi sağlamaktadır. Hayatının hem maddi hem de ruhsal beslenmesini işinden sağlamaktadır. 'Para' çalışmanın devamı ve ailesi için kazanılması gereken bir şeydir fakat 'fiyat' bir işin ufak tefek kısımları için belirlenecek kadar önemsenmez, bir işin geneli için belirlenir (1987, s. 144). Yazar burada tipik/modern bilinç dışında, özgün bir zaman-emek bilinci bulmaktadır.

Gorz da kapitalist ekonomi içerisindeki üretme tarzıyla geleneksel üretimin anlamı arasındaki karşılaştırmada çalışma ve zaman arasındaki ilişkinin zanaatkârlıkta belirginleşen boyutuna işaret etmektedir: “Zekâ ve imgelem (*general intellect*) temel üretici güce dönüştüğünde, çalışma zamanı çalışmanın ölçüsü olmaktan çıkar; hatta, ölçülebilir olmaktan çıkar. Üretilen kullanım değerinin, bu değeri üretmek için tüketilen zamanla hiçbir alakası kalmayabilir. Bağımsızların, zanaatkârların ve maddi olmayan hizmetler verenlerin çalışma zamanını ölçmek imkansızdır” (2014, s. 125). Vernant’ın tekniğin -ve özde zanaatkârlığın- antik Yunan düşüncesindeki anlamını incelemektedir. Ritim, Yunanca’da kairós sözcüğü ile ifade edilmektedir. Kairós, “insan eylemi ile kendi ritmine göre gelişen doğal sürecin buluşma anı” olarak tanımlanır (2006, s. 313). Bu “doğru an” zanaatkâr üzerinde öyle belirleyicidir ki yazar, zanaatkârın kairós’un esiri olduğunu ifade etmektedir. Zanaatkârın bir bakışta işi çözme yeteneği teknik ustalığın önemli bir parçasıdır ve bu doğru anı yakalama yetisi olmasa zekanın (*intelligence*) bu konuda tek başına yeterli olmadığını belirtir. Yani Gorz, zamanın organize edilmesinde zekâ ve imgeleme paye verirken Vernant için doğal akışını daha belirleyici bulmaktadır.

Ülgener, ortaçağ Anadolu’sunda zanaatkârlıkla uğraşan insanın bir portresini çizmiştir. Bu insanın eşyayla münasebetinin “içten ve şahsi; üretilen malın kişi varlığının bir parçası” olduğunu belirtir. Üretilen eşyanın kalitesi, “sayı ve miktarın önünde, üretici gözüyle mübadele değerinden çok kullanım değeri önemli”dir (2014, s. 269). Bu analiz, ekonomiden coğrafi ve dönemsel olarak tecrit olmuş Anadolu’nun zihniyet dünyasına ilişkindir. Fakat bu portrenin bu çalışmayla ilgili olarak konu edilen bu kısmı, Sennett’in zanaatkâr için çizdiği portreyle oldukça örtüşmektedir. Çünkü Sennett de zanaatkârlığı bir işi kalitesi için yapmak, bir nesne üzerinde uzun süre durmak gibi özelliklerle betimler. Zanaatkârlığın yitirilişiyle “bir unsur geri döndürülemez şekilde yitip gitmiştir. Bu da söze dökülemeyen, dile getirilemeyen ve kelimelerle açıklanamayan bilgi yığını; yani orada oluşan ve alışkanlık unsuru haline gelen binlerce gündelik hareketin birikmesi sonucunda ortaya çıkan pratik”tir (2009, s. 106). Buradan hareketle zanaatkârın ürettiği eşya ve üretme biçimi, “kişiliğin bir parçası olarak” görülmektedir denebilir.

Harper, yaptığı gözlemlerde zanaatkârın yönteminin dikkat, sabır ve yaratıcılıkla donatılmış tümevarımsal bir metod olduğunu dile getirmektedir. Çalışma yöntemi, bir hipotezi şekillendiren, genellemelerden çıkarılanların ve genellemeye ulaştıran eylemlerin bir dizi oluşturduğu küçük adımların bir birleşimidir. Bu yöntem, günlük deneyimin akışı gibi, tarifi zor bir tür kinestetik tecrübeye dayanır (1987, s. 148). Bu çalışma tarzına dair en önemli unsurunsa Veblen’in 1914’te bahsettiği çalışma güdüsü (*the instinc of workmanship*) olduğunu dile getirmektedir. Thorstein Veblen 1898 yılında yayımlanan makalesi *Çalışma (Ustalık) İçgüdüleri ve Emeğin Usandırıcılığı*’nda bu iki kavramı evrim teorisi ve antropolojiden açtığı pencereden açıklamaktadır. Çalışmanın ve çalışmaktan kaçınmanın insanda içgüdüsel olarak bulunup bulunmadığını sorgulamıştır. Bu içgüdülerin insanlık tarihine nasıl yön verdiğinden bahsetmiştir. Nihai olarak çalışmanın içgüdüsel yani türe ait; çalışmaktan kaçınmanın ise manevi bir olgu olduğunu belirtmiştir. Veblen’e göre çalışmaktan kaçınma, kültür tarafından olumsuzlanmaktadır ve bir askerin savaşmasını sağlayan motivasyon neyse insanın çalışmasını sağlayan güdü de benzer şekilde işlevseldir (2017, s. 25-40).

Sabır, rutin ve yetenekle edinilen tecrübe, zanaatkârlığa sezgi (*intuition*) denilen bilme tarzıyla ilerleyebilme karakteristiğini kazandırmaktadır. Niedderer ve Townsend, sezginin malzemeler ve yöntemlerle uzun süren bir çalışma tecrübesine sahip olarak kazanıldığını belirtirler. Dolayısıyla uzmanlığın, erbab olmanın dayandığı tecrübe/bilgi büyük ölçüde sözsüz, eylemsel olarak edinilir (2014, s. 633). “18. yüzyıl sonu işçileri için çalışma ‘atadan’ kalma yaşam ritmine bağlı sezgisel bir hünerdi” (Gorz, 2019, s. 37). Gorz, bu sezgiyle ilgili açıklamanın çiraklık dönemini yok saymak anlamına gelmediğini, çiraklığın biçimselleştirilmiş standart bir bilgi gerektirmediği anlamına geldiğini belirtmektedir. Sennett de sezgiyle ilerleyebilmenin zanaatkâra ait bir akıl yürütme yöntemi olduğunu

ifade etmektedir (2009, s. 278). Aletleri ve merakı sayesinde zanaatkâr, elinde bulunanın daha kusursuzunu yapmak için kendini zorladığında gelişen şey yaratıcılıktır. Sennett zanaatkârlıkta yaratıcılığa, geliştirilmiş sezgilerin bir çıktısı -yani tecrübenin çıktısı- olarak paye vermektedir.

Nişanyan Sözlük'e göre, Türkçe emek (emgek) sözcüğünün geçtiği bilinen en eski kaynak Orhun Yazıtları olarak kabul edilmektedir ve sözcüğün karşılığı "zorluk, zahmet, eziyet" tir. Emek, insanın en temel yaşam üretme faaliyeti olarak tarih boyunca güç ilişkisi tarafından yönlendirilmiştir. Berdayev, kapitalist sistem içinde adaletsizliğe maruz kalan emeğin bile ruhsal özgürleşme imkânını saklı tuttuğunu dile getirmektedir: "Kaynağı ve anlamı itibariyle emek kutsaldır ve dinî bir temeli vardır. Dinî her şey spritual özgürlükle ilişkilidir. Emek zor ve zorlayıcıdır; yasanın iktidarı altındadır ve yasanın doğruluğundan pay alır. Fakat biz onu özgürce gerçekleştiririz ve onu kurtuluş sayarız ve böylece o farklı bir ışık altında ortaya çıkar. Böylece emeğin zorlayıcı yarası, spritual özgürlüğe dönüşür. Bu spritual özgürlük imkânı bize daima açıktır ve hiçbir sosyal çevre onu bizden alamaz" (2012, s. 265). Zanaatkârlıktaki emeği, tefekkür ve ruhsal gelişim gibi meselelere bağlayan görüşleri toplumsallaşmayla ilişkilendirmek adına, sosyolojinin en büyük meselelerinden biri olan emeğin yabancılaşmasıyla birlikte anmamız gerekir. Gorz, bu meseleyi çalışmanın dönüşümü bakımından ele alırken Marx'ın makineleşmenin yarattığı emeği "ölü emek" olarak adlandırdığını ve bu durumun "çalışmanın *poiesis* (süreç) olarak, insanın madde üzerindeki egemen eylemi olarak yaşanabilmesini engellediğini" ifade eder (2019, s. 77). Marx, makinenin insanın konumuna insanın makinenin yerine geçtiği bir çalışma biçiminin felsefi, sosyo-psikolojik ve ekonomik sonuçlarını tartışır. Marx, Gorz'un aktardığına göre Grundrisse'da, "ustalık ve güç sahibi olanın" makine olduğunu, işin makinenin "ruhuyla donandığını" ve işçinin "davranışının anlamsızlığını hissetmesiyle" makinenin kontrolüne girdiğini ifade etmektedir. Marx'ın "insanın (bilimin) doğaya egemenliği süreci, insanın bu egemenlik sürecinin egemenliği altına girmesine dönüşür" ifadesiyle, sonucu ne olursa olsun tartışılmaz bir gerçeği tespit ettiğini dile getirmektedir Gorz (2019, s. 79). Bu ifade, -makineleşmenin reddi gibi bir iddia söz konusu olmaksızın- güncel kapitalizme özgü çalışma tarzlarının insan hayatını dönüştüreceği halin sinyallerinin tespitidir. Marx'ın emeğin yabancılaşması ve makineleşme ile ilgili görüşleri, -ileriki yıllarda eleştirilse de- hem onun yaşadığı dünyanın hem de bugünkü dünyanın önemli bir açıklamasıdır. Bu çalışmada konu edildiği yönüyle emek kavramı, toplumsal kurumlar arası ilişkinin ve dönüşümün açıklanmasındaki konumunun ötesinde, öznenin -zanaatkârın- deneyimindeki konumuyla incelenmektedir. Bu nedenle bu başlıkta emeğin kapitalizm ve piyasa ile olan makro ilişkisi irdelenmemiştir. Görüşmeler, el emeğinin "geçimlik" bir meslek olmaktan çıkmaya yüz tuttuğu günümüzde zanaatkarlığın ekonominin manevralarıyla nasıl baş edebildiğini konu edinmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, parçası olduğu çalışma itibariyle zanaatkarlığın anlamlı iş nosyonunu temsil etme kabiliyetini ve dolayısıyla zanaatkarlığa dair değer ve zihniyet dünyasını konu edinmektedir. Yukarıdaki başlıkta da bahsedildiği üzere anlamacı ve açıklayıcı bir perspektife sahip olduğundan nitel görüşmelere dayalı bir saha araştırmasıdır.

Araştırmanın konu edildiği analiz doğrultusunda belirlenen evren; Konya'da 'küçük esnaf' ölçeğindeki ekonomik düzeyde yer alarak küçük el işçiliği icra eden zanaatkârlardır. Araştırmanın konusu ve evreni doğrultusunda örneklem tespiti, amaçlı örneklemdir. Amaçlı örneklem, bilginin en verimli şekilde toplanabileceği "belirli bir kriter veya özelliğe bağlı olarak seçilen birey ve gruplardan oluşturulur (aktaran Kümbetoğlu, 2017, s. 99). Amaçlı örneklem tespitinin gerekçesini, örneklem seçimindeki 'şehirde kişiliğiyle ve ustalığıyla tanınmış ve ismi şehir dışında duyulmuş olan zanaatkarlar' kriteri açıklayabilir. Teorik örneklem yaklaşımı da bu çalışmada örneklemi belirlemede etkilidir. Haddizatında bazı yazarlara göre teorik örneklemle amaçlı örneklem aynı şeydir. Örneğin Mason (2002) böyle açıklamaktadır: "Teorik örneklem, araştırma sorularınız, teorik konumunuz ve

analitik çerçeveniz, analitik uygulamanız ve en önemlisi geliştirmekte olduğunuz argüman veya açıklamayla alaka düzeyine göre çalışmak üzere gruplar veya kategoriler seçmek anlamına gelir. Teorik örnekleme, teorik ve ampirik olarak anlamlı olan bir örneklem oluşturmakla ilgilidir, çünkü teorinizi veya argümanınızı geliştirmeye ve test etmeye yardımcı olan belirli özellikler veya kriterler üzerine inşa edilir" (Mason, 2002, s. 124). Araştırmanın veri toplama tekniği yarı yapılandırılmış derinlemesine mülâkattır. Derinlemesine mülâkat, nitel araştırmalarda başat veri toplama tekniğidir. Araştırmacı, görüşmeciden "tematik, biyografik ya da öyküleme yoluyla bilgi almak ya da spesifik bir hikâye dinlemek istemektedir. Araştırmacının eksiksiz bir soru dizisine sahip olması pek muhtemel değildir. Nitel görüşmelerin çoğu değişken ve esnek bir yapıda ve araştırmacı ile görüşülen kişinin beklenmedik temalar geliştirmesine izin verecek şekilde tasarlanmaktadır" (Mason, 2002, s. 62). Açık uçlu sorularla görüşmecilerin deneyimleri ve bunlara verdikleri anlam anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılır. Yarı yapılandırılmış olma, konuşmanın akışına ve görüşülen kişilerin deneyimlerinin farklılığına göre soruların içeriğinde veya yerinde değişiklikler yapılabileceğini garanti etmektedir. Böylece araştırmacının sosyal ilişkilere, deneyimlere dair öngöremediği örneklerin araştırmayı şekillendirmesi sağlanmaktadır.

Bu araştırma boyunca görüşmecilere, işyerlerinin ziyaret edilmesiyle ya da telefonla aranarak görüşme teklifi yapılmıştır. Konunun içeriği sözlü olarak ifade edilmiş, görüşmecilere soru formu gösterilmiştir. Araştırmanın parçası olduğu çalışmada 26 kişi ile görüşülmüşken bu çalışmada görüşmecilerin 3'ü kadın 20'si erkek olmak üzere 23 tanesinin cevaplarına yer verilmektedir.

Araştırma bulgularının analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre "elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Betimsel analizde görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 224). Bu tanımlamada da dile getirildiği üzere çalışmada analiz stratejisi olarak görüşmeler/sorular ışığında temalar oluşturup bu temalara göre verileri gruplandırma yoluna gidilmiştir.

Emeğin ve Paranın Değeri: "Zanaatkarlar Ne Diyor?"

El işçiliği, öğreniminde ve icrasında harcanan zaman ve emeğin karşılığını güncel kapitalist kentsel hayatta tam olarak alamadığı için azalmıştır. Mesleklerine, güncellenen ihtiyaçları karşılayan işleri de ekleyerek devam eden zanaatkârlar, emeklerinin maddi karşılığını alamadıklarını düşünüyorlar. Bununla birlikte mesleğe başladıkları ve sürdürdükleri son 40-50 yıllık zaman diliminde bir ev sahibi olmak, çocuklarını okutmak/evlendirmek gibi isteklerini karşılayabildiklerini ifade ediyorlar. Zanaatkârların ifadeleri Harper'ın çalışmasında tespit ettiği para-fiyat ilişkisiyle paralellik barındırmaktadır. "*Emek, Zaman ve Tecrübe*" ile ilgili başlıkta da bahsi geçtiği üzere yazar, tamirci Willie'nin tamir ettiği bir araca istediği ücretin, harcadığı emek ve zamana nispetle düşük olduğunu öğrenir ve bunun sebebini düşünür. Sonunda, işin paradan başka getirilerinin de olmasıyla ilgili bir fikre varır: Bu getiriler de kimlik ve ruhsal kazanımlarla ilgilidir. "'Para' çalışmanın devamı ve ailesi için kazanılması gereken bir şeydir fakat 'fiyat' bir işin ufak tefek kısımları için belirlenecek kadar önemsenmez, bir işin geneli için belirlenir" (1987, s. 144). Bu bağlamda ustaların el emeğinin anlamına, emeklerinin maddî karşılığını ne kadar aldıklarına, manevî olarak ne tür karşılıklar aldıklarına ve paranın hayattaki konumuna dair fikirleri bu başlık altında değerlendirilmektedir.

• "Yaptığım işin yüzde yetmişinden para almıyorum":

Yukarıda Harper'a atıfla dikkat çekilen zihniyet dünyasına ilişkin eğilim, bazı zanaatkârlarla görüşme esnasında gözlemlenmiştir. Ustalar müşteriden istedikleri ücretin nedenlerini açıklamak veya

ücreti düşük tutmak; ufak tamirler için ücret istememek gibi alışkanlıklara sahiptirler. Bu başlık altında da ilgili örnekler ve fikirler değerlendirilmektedir.

Mekanik saat tamircisi A.Ş.'nin müşterisiyle olan diyaloglarında dikkat çeken detaylar bulunuyor: Bir müşteri gelip kol saati kordonu soruyor. Usta bakıp "daha sağlamış niye değiştireceksin, iş görür" cevabını veriyor. Müşteri yine de değiştirmek istiyor. Bunun üzerine usta kordonu değiştiriyor. Bir başkası "akıllı saat var mı?" diye soruyor. Usta olmadığını söyleyince çocuk saati soruyor. Sonra da çocuğunun akıllı saat istediğini ama kendisinin almak istemediğini söyleyerek çocuk saatlerini görmek istiyor. Usta da "çocuğun istemediği şeyi almaya çalışma" diyerek geri çeviriyor müşteriyi. Müşteri "amca senin saat satasın yok" diyerek gidiyor. Başka bir müşteri saatine pil taktırmak istiyor. Usta "2 lira" diyince, müşteri kartla ödemek için pos cihazı var mı diye tezgâha bakıyor, usta "tamam, sonra bırak" diyor. Bunun üzerine müşteri "1,5 lira var" diyip bırakınca, usta "tamam önemli değil, getirme" diyerek uğurluyor. A.Ş., müşterinin isteklerinin gerçekten gerekli bir alış-veriş olup olmadığına kendi vicdaniyla karar vererek onu yönlendiriyor ve satış yapmaya yönelik cevaplar vermiyor.

Ney ve kudüm ustası Ö.Ö.'nün, maddî gücü yüksek olmayan öğrenci gibi müşterilere, piyasanın ve işçiliğinin altındaki fiyatlara neyleri sattığı biliniyor. Mesleğinde içkin manevî değerlerin piyasa şartlarından önde tutmaya çalıştığını ifade ederek bu meseleyi yorumluyor: "Bu işte ar diye bir şey var. Hafız olan bir adam nasıl okuyayım da bana beş yüz lira at demezse, biz de karşılığımı düşük tutmaya çalıştık." Usta, şimdiye kadar maddî olarak bu işin kendisini geçindirdiğini fakat hiç bir zaman çok rahatlatmadığını ifade ediyor. Yıllarca fiyat artışı yapmadığını çünkü isteyenlerin ekonomik durumuna göre davranmak gerektiğini ve hatta yurtdışına satış yaparken de fiyatı düşük tuttuğunu ifade ediyor: "Bir garibanın gönlü düşüyor, 2 bin lira mı diyeyim? Yurtdışına da düşük sattım. Çünkü inancımız gereği gayrimüslimin hakkına girmemek daha önemlidir" (ÖÖ).

Kuyumcu H.B., bilgisayar destekli torna makineleriyle yapılan üretim nedeniyle el emeğinin karşılığının azalmaya başladığını belirtiyor. Piyasaya göre düşük fiyatlar belirlediğini ve tamir gibi işler için ücret istemediğini söylüyor. Bu yaklaşımıyla çevresinde tanındığını, bunun bir kimlik inşa etmek için izlenmesi gereken bir yol olduğunu ve haddizatında el emeğinin "paha biçilemez" olduğunu ifade ediyor. Makine üretiminin el emeği piyasasını ve dahası esnaflığa dair insan ilişkileri geleneğini de bozduğunu belirtiyor:

Siz gelip bir şey yaptırmak istediğinizde ben sizi kazanmak isterim, bir kereliğine müşteri olarak değil. Türkiye çapında çalışıyorum. Yurt dışına gönderiyorum. Bir kişi bir kişiyi çeker. Bu, budur. Paradan önce kendinize önce bir şeref, kimlik lâzım (HB).

Beyaz iş ustası A.Y. ile yapılan görüşmede de söz konusu tutuma ilişkin bir diyalog gözlemlenmiştir: Bir müşteri, istediği iş için tahmini fiyat soruyor. Usta, yapacağı işi, ayrıntılarıyla açıklayarak kendisini oyalayacağını ve istediği fiyatı müşterinin yüksek bulacağını dile getirerek onu başka bir yere yönlendiriyor: "Saray Çarşısı'ndaki terziler sana daha hesaplı yapabilirler. Beni oyalayacağı için ben senden fazla para alacağım, o da seni üzecek. Az bir şey için makineyi ayarlayacağım, vereceğim emeği görmeyeceğin için vereceğin para sana pahalı gelir. Ama onu makinası ayarlı, sürekli o işleri yapan terzilere götürdüğün zaman daha hesaplı yaparlar" (AY). Usta, kendi emeğinin karşılığını alması halinde, piyasa koşullarında müşterinin fiyatı yüksek bulacağını düşünerek yani kendisini müşterinin yerine koyarak onu yönlendiriyor. Bunu yaparken fiyatı teklif edip müşterinin kabul etme ihtimalini de değerlendirmiyor ve onu uygun fiyatla işi yaptırabileceği birine gönderiyor. Aynı tutumun zanaatkarlığa dair bir değer olarak öğretildiğine Onur (2019)'un araştırmasında da değinilmektedir. Mesleğin tekniği dışındaki öğrenmeleriyle ilgili soruyu cevaplarırken şu ifadeleri kullanıyor terzi İ.K. "Müşteriye daha ucuz bir model yakışacaksa, o modeli öneririz, sırf daha fazla para kazanalım diye pahalı model önermeyiz. Para ikinci, üçüncü planda olmalı. [...] Biz bu zanaatı ayakta tutmaya çalışan

diğer meslektaşlarımıza da saygı duyarız. Dedemiz ilk atölyesini Sultanhamam'da, Havuzlu Han'da açmış. Alt katında da bir terzi varmış. Biri siftah yapınca, ikinci gelen müşteriyi öbürüne yollarlarmış, o da siftah yapsın diye. Hani hep anlatılır ya böyle şeyler, gerçekten yaşanmış, şeyler bunlar. Biz dedemizden, babamızdan böyle öğrendik, çocuğumuza da böyle öğrettik, torunumuza da böyle öğreteceğiz. Bu zanaatta kumbaraya paradan önce insan atacaksın" (s. 88).

Fotoğraf makinesi tamircisi M.A., zanaatkârlığa dair söz konusu bu tutumların, değişen ekonomik koşullarda para kazanmayı zorlaştırdığını ve emeğin kıymetinin üzerini örttüğünü ifade ediyor. Ufak tamir işlerinden ücret istememek gibi tutumları kendisinin de sürdürdüğünü dile getiriyor. Ona göre emeğin tam karşılığını istememek "eski ustalara" ait bir ethos. Fakat bu, zamanla yapılan iyiliğin karşı taraftaki duyarsızlık nedeniyle görev gibi algılanmasına yol açmış ve ustaları cemiyetten uzaklaştırmış:

Eski ustalar halkı karşılıksız iş yapmaya alıştırdı. Zamanla insanlar emeğe kıymet vermemeye başladı, Konya'da bunu gözlemliyorum. Kabuğuna çekilmiş çok usta tanıyorum, parayı ikinci planda tutan, yapacağı işin kalitesini önemseyen. Emeğimin karşılığını aldım demem mümkün değil. Yaptığım işin yüzde yetmişinden para almıyorum. Pil yatağı küflenmiş mesela, bunu temizleyip para almam. Ama alanlar var. Kendimi müşterinin yerine koyarım (MA).

Ustalar bu tutumu zanaatkârlığa, kişiliklerine ve gördükleri usta-çırak ilişkisine atfedebilmektedir. Bu yaklaşımın, sosyal ilişkileri ya da inançları doğrultusunda bir getirisi olduğunu düşünerek sürdürüyorlar genel olarak. Fakat M.A. ustanın da dile getirdiği gibi bu tutum, duyarsızlıkla karşılaştığında ustaların cemiyete küsmesine neden olan ve emeğin konumunu zedeleyen bir zihniyeti de besleyebiliyor.

• **Cemiyete küsmek: "çok az kâr getirecek işleri yapmıyorum":**

Yukarıda M.A. ustanın da değindiği üzere, sosyal ilişkiler ve/veya ekonominin ani değişiklikleri haiz olması nedeniyle ustaların emeklerinin karşılığını alamayarak mesleklerinden ve sosyal hayattan çekildikleri bilinmektedir. Bunlar, el işçiliğinin azalmasının asıl nedeni olan seri üretimin yaygınlaşmasından sonra zikredilecek daha güncel sebeplerdir. Mesleklerine devam eden zanaatkârlar da benzer nedenlerden muzdarip olduklarını ve emeklerinin karşılığını almadıkları işleri kabul etmediklerini dile getiriyorlar. Küçük esnaflık olarak zanaatkârlığın Türkiye'de resmî bir ekonomik güvenliğe sahip olmadığından dolayı ustalar, geçen kırk-elli yıla nazaran bundan sonra zanaatkârlığın daha zor yürütüleceğini dile getirmektedirler.

Yorgan ustası Ş.K., el işi yorganın talebinin az olmasından dolayı çeşitli ev tekstil ürünleri üreten bir zanaatkâr. Elli yıllık bir usta olarak geriye baktığında iyi bir meslekî hayat geçirdiğini düşünse de ustalığın şu anki piyasada değer görmediğini ve artık çok az kâr getirecek işleri yapmadığını belirtiyor:

Başkası bir günde yapar ben bir haftada bir yorgan dikerim ama piyasadaki en iyi işçiliği yaparım fiyatını da ona göre belirlerim. Fabrikasyon malzeme milimetrik hesapla üretilince uzun süre kullanılmıyor. Ama biz yıkama/çekme payını hesaplarız, ömür boyu kullanılacak şekilde üretiriz. Öyle olduğu halde hazır ürünlerden daha az fiyata satıyoruz. O yüzden ben de çok az kâr getirecek işleri yapmıyorum, gitsin, hazır alsın diyorum (ŞK).

Yorgan ustası H.S. de emeğinin karşılığını vermeyecek olan müşteriden sipariş almadığını belirtiyor ve bunun piyasanın yirmi yıllık geçmişinden bugüne farklılaşan bir durum olduğunu nedenleriyle birlikte açıklıyor:

El emeğinin anlamı helâl kazanç, alın teri. Müşteri emeğimin karşılığını vermezse o siparişi almıyorum. Şu yorganın işçiliğine 32 saat emek çekiyorum. Bilfiil üç buçuk gün çalışıyorum. Fiyatı düşük model gösteriyorum. Onu da kabul etmezse başkasına gönderiyorum. Çünkü tek başımayım, kalfam yok. Amele

yevmiyesine yorgan dikiyoruz. Hakkımı almazsam kesinlikle siparişi almam. 20 yıl önce çalışanlarım vardı, fiyatı pek kale almıyorduk. Ama şimdi daha sıkı politika izliyorum (HS).

Çini sanatçısı K.G. de emeğinin maddî karşılığını tam olarak alamadığını ve sanatın zaten başka motivasyonlarla yürütülebildiğini; geçimini sağlamak ve üretime devam etmekten öte bir ekonomik beklentisinin olmadığını ifade ediyor:

Emeğimin karşılığını manevî anlamda, yaptığımdan gurur duyma veya haz alma anlamında aldığımı düşünüyorum. Maddî olarak aldığımı düşünmüyorum. Ama yaptığım bir ürünün fırından istediğim gibi çıktığını görmenin maddî boyutta bir karşılığı yok zaten. O mutluluğu hiçbir şey karşılayamaz. Bir de bizim maddî beklentimiz lüks değil. Hayatımızı idame ettirmek, üretime devam edebilmek (KG).

50 yıllık bir usta olarak A.G., terziliğin bundan sonra geçmişteki yerini koruyamayacağını belirtiyor: "Emeğimin karşılığını bugüne kadar aldım ama şu anda terzilik emeğinin karşılığını almıyor, hazır giyime yenik düşeceğini düşünüyorum" (AG).

Saat tamircisi ve aynı zamanda saat satan A.Ş., sadece zanaatkârlığın değil esnaflığın da kişinin kendi maddî varlığından/kol gücünden başka bir ekonomik güvenliğe sahip olmadığını belirtiyor. Esnaf odalarının zanaatkarlara maddî kayıp durumlarında destek çıkacak durumda olmadığını ve genel bir maddî güvensizlik duygusunun bulunduğu ifade ediyor: "Zanaatkârlara sorarsan emeğinin karşılığını alan hiç bulunmaz. Esnaflık riskine göre böyle. Hastalanırsan yapacak bir şey yok. Türkiye'de esnafın genel sıkıntısı, güvenecekleri bir mercii yok. Esnaf odaları başımıza bir felaket gelse destek çıkacak durumda değil, bir memur gibi güvencemiz yok" (AŞ).

Çini sanatçıları C.Ü. ve M.B. klâsik sanat eseri ürettikleri bir atölyeyi çevirmenin ve eğer pazarlama konusunda çok bağlantı sağlanmazsa emeğin karşılığının alınmasının mümkün olmadığını belirtiyorlar: "Emeğimizin karşılığını sahip olduğumuz işçiliğe göre almadık. Anlayan biri fiyatlarımızı çok düşük buldu. 350 lira dediğimiz bir tabağın Kapadokya'da 2 bin liraya satıldığını söyledi. Parasız kalmadık ama ederinden çok düşük satış yaptık" (CÜ). K.G.'nin de belirttiği gibi üretime devam edebilmek için gerekenden çok düşük fiyatlara satış yaptıklarını belirtiyor M.B.: "Atölye kendini idare etsin diye çok cüzi miktarlara çok kaliteli işleri sattığımız da oldu. Bunlar işin acı tarafları. Ama olsun diyoruz. Ayakta dursun, Allah ömür verir, devam ederiz. Tüccarlık çok önemli. İşin pazarlama olayı yok bizde. Bizden tüccar olmaz. Bu şartlarda da yurtdışına bile sattığımız oluyor ama tek tük" (MB). Sanat eserlerinin pazarlanmasına yönelik organize edilmiş bir piyasanın içinde olmamalarından dolayı umulmadık anlarda para kazanabildiklerini ve aslında geçim yükümlülükleri olmadığı için sanatçı motivasyonu atölyeyi döndürmeye, ders vermeye ve üretmeye devam ettiklerini de ekliyorlar.

Doğan'ın zanaatkarlıkta yaratıcı emeğin piyasada konumlanması ve işin anlamı ile ilgili doktora tezi için cam ustalarıyla yaptığı görüşmelerde de piyasayla ilişkilere ve zanaatkarların emekle ilgili görüşlerine dair benzer ifadelerin değerlendirilmesi bulunmaktadır: "E. Usta, dayısının atölyesinden ayrıldıktan sonra Tahtakale'de iş yaptığını, ürettiklerini buradaki Yahudi toptancılara verdiğini belirtmiştir. Ustaya göre; cam, emek isteyen bir iş ve kendi emeğine kendisinin değer biçiyor olması memnun edici. Camı sevdiğini söylüyor ve bu işten elde ettiği gelir için şükrediyor. Çok büyük paralar kazanılmasa da sıkıntı çekmediğini belirtiyor" (2011, s. 167).

El emeğinin karşılığının alınmasının taşraya has zorlukları var zanaatkârlara göre. Buna mukabil merkezde tutunmanın da zorlukları var ve Türkiye'nin kentleşme serüveninin en önemli tasvirlerinden birini resmediyor bu tablo. Zanaatkârlar genellikle merkezde tutunmakla 'eve dönmek' arasında kaldıkları, kentleşmenin yoğunlaştığı yıllardaki deneyimlerini anlatarak "aidiyetin yıkıcı bir işlevinin" de olduğunu belirten açıklamalar yapıyorlar. Yani küçük şehirde ustalıklarının kıymet görmediğini, bu yüzden maddî-manevî zarara uğradıklarını belirtiyorlar. Yukarıda bahsedildiği üzere elektronik eşya

tamircisi M.A., Konya'daki bir çok ustanın kıymet görmediği için içine kapandığını ve kendisinin de çevresi geniş biri olmasına rağmen bir sahil kentine taşınmak istediğini belirtiyor. Yorgancı Ş.K.'nin eğer sağlık sorunları olmasaydı İstanbul'da kalacağını belirttiği gibi terzi M.G. de bu konuyla ilgili hiç unutmadığı, İstanbul'daki ilk atölye tecrübesini iyi hatırlamasına vesile olan bir anekdot anlatıyor. Konya'da iki yıl çıraklık yaptıktan sonra İstanbul'a ustalık belgesi almaya gidiyor. Çıraklık alışkanlığı nedeniyle işini yarım bırakmama tutumunu devam ettiriyor ve gerekenden fazla mesai yapıyor. Bunun farkedilip ücretine yansıtılması emeğin karşılığını vermenin önemine dair öğrendiği ve unutmadığı bir yaşantı oluyor usta için:

125 lira haftalık gelecek. Zarfın içinde küçük bir not kâğıdı, 15 lira fazla para. Hâlâ tüylerim diken diken oluyor: "Gün içinde gösterdiğin başarı için" diyor. Yani senin hakkını vermişler. Bu adam Yahudi'ydi. Ama bizim burada öyle değil: 'Bu çocuk bizden'. Bizden de, bu çocuk dolmuşla gidip geliyorsa şu kadar, sigara içiyorsa şu kadar. Bu parayı verirsek bundan başarı alamayız demiyor ki. Başarı istiyorsan sen onu önce rahatlatacaksın (MG).

Ayrıca kazancının uzun yıllar boyunca iyi olduğunu ve 2001 ekonomik krizi döneminde döviz borcu yüzünden büyük maddî kayıp yaşadığını belirtiyor: "İstanbul'dan kumaş alırken 5 ay vadeli ödeyeceğim dediğin zaman, aylık yüzde 8 faizle verirlerdi. Dolar çeki verince yüzde 5 gibi bir istifaden oluyordu, dolar çeki veriyorduk. 2000 yılında 216 lira olan dolar, 680 lira oldu. O yaşıma kadar biriktirdiğim tarla tapan, arsa, mal mülk hiçbir şey kalmadı, bozdurup borcumu ödedim" (MG). Bu yaşamöyküsüne binaen paranın hayatındaki konumu sorulduğunda; "beş tane evlat yetiştirdim, onlar benim gururum, paranın bir önemi yok hayatta" diyerek cevap veriyor.

Gerek küçük esnaf olarak gerekse küçük atölyelerde zanaatkârlık, Türkiye'de kırk-elli yıl öncesinde, zamanımıza göre daha iyi ekonomik getirisi olan bir meslektir. Zamanımızda zanaatkârlar, işlerinin içeriğini güncellemeleri, alanlarının tamir ya da klâsik sanatlar gibi teknolojiden etkilenmeyen işlerden oluşması veya emeklilik geliri gibi güvenceleri olmaları hasebiyle işlerini sürdürüyorlar. El işçiliğinin paha biçilemez oluşu, zanaatkârların onayladığı bir yargıdır. Paha biçilemez emeğin dünyaya ait olmak için geliştirdiği zorunlu strateji, hakedilen değer görülmemesi nedeniyle üzeri örtülü bir küslükle birlikte sosyal ilişkileri ve mesleği sürdürmektir.

• "El emeğinde zayıat olmaz derler":

Zanaatkârlar, el emeğinin anlamı, maddî ve manevî kazancın karşılaştırılması gibi sorulara, el emeğiyle kazanarak geçirdikleri hayatlarının ekonomik akışına bakarak cevap verdiklerinde nesnel açıklamanın yetersiz kaldığı durumların varlığını dile getiriyorlar. Bereket, kutsiyet, helâl kazanç, kanaat, nasip, rızık gibi İslâm akaidine ve tasavvuf kültürüne ait kavramları, iktisada ilişkin zihniyetin manevî sabiteleri olarak vurguluyorlar.

S.K. ve E.A. aynı ustadan işi öğrenen iki saat tamircisi. Birlikte çalışıyorlar ve maddî kazancın 'bereket' kavramından soyutlanarak açıklanamayacağını düşünüyorlar. "Bizim işimiz tamamen alın teri, bereketi çok" (EA). Bereket kavramının karşılığı Nişanyan Sözlük'te "Allah'ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik"tir: "İşimiz el emeği göz nuru. Kazancıma ve yaşantıma bakınca matematiksel olarak açıklayamazsın, işin bereketi var ya, onu çözemezsin. Üç tane düğün yaptım, bir tane evim var. Çocuklarım iyi. Daha ne isteyim" (SK).

Sıcak demir ustalığında yetmiş B.K. el emeğiyle edinilen kazancın eksilmediğini belirtirken helâl ve bereket kavramlarını yineliyor: "Bizim tabirde el emeğinde zayıat olmaz derler. Yani kaza (zarar) az olur. El emeği her zaman helâldir. Göz nuru, alın terinin verdiği bereketi hiçbir şey veremez" (BK).

Terzi İ.K., işin bedelinin nasıl belirlendiği sorusunu "kanaat" kavramını vurgulayarak cevaplıyor: "Zamana, ortama, emeğe göre belirlenir. Yüksekten uçmayacaksın. Herkes kendi emeğini kendisi

belirliyor. *Bütün mesele kanaat. Aza kanaat edersen mutlu olursun*" (İK). Kanaat, TDV İslam ansiklopedisine göre "kişinin azla yetinip elindeki rızıkla razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması" şeklinde açıklanmakta; hırs, tamah, şereh ve tül-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlâkî bir erdem olarak değerlendirilmektedir" (Çağrı, 2021).

Terzi A. G. de bereket kavramıyla birlikte borcu olmayacak kadar ekonomik rahatlığın ve mesleği severek yapmanın da kazanç sayıldığını belirtiyor: "*Bizde bereketin çok olduğuna inanıyorum. Bir fabrika kadar büyük paralar kazanmıyoruz ama parasız kalmıyoruz, borcumuz da yok. İşten zevk alıyoruz*" (AG).

E.T., baba mesleği olan bıçakçılığın yanında tarih öğretmenliği de yapmış bir usta. El emeğinin anlamını ve önemini diğer kazancından yaşamı boyunca nasıl ayırt ettiğini tarif ediyor. El emeğinden sağlanan kazancın helâl olduğuna dair inanç, ona göre, satın alınan bir eşyanın uzun süre kullanılması sonucunda pekişiyor ve el emeği, zanaatkârın bakış açısında bir güvence/sigorta olarak konumlanıyor:

El emeği, peygamberimizin hadisleriyle de söylenmiş, kutsaldır. En helâl para da onunla kazanılır. Gerçekten öyle, ben bunu çok takip ederim. Bazı yitmeye meyilli eşyalarımı el emeğiyle kazandığım parayla alırım. Meselâ bisiklet aldım, el emeğiyle. Dışarda duran, düşürebileceğin şeyleri. Alın teriyle kazandığım parayla alırım. Halen bunu devam ettiriyorum. Helâl olan şey kolay kolay kaybolmuyor (ET).

Keçe ustası Y.G. de yukarıdaki başlıkta zikredildiği gibi el emeğinin maddî karşılığının zor alındığını düşünüyor. Fakat bunun paranın harcanacağı yeri seçmekte ve başkalarıyla paylaşmanın gereğini kavramakta kolaylık sağladığını söylüyor: "*Alın teriyle kazandığımız parayı harcarken düşünüyorsunuz, bereketi orda. El emeğiyle yaptığımız işin sadakasını vermek daha rahat oluyor. Paranın kirini atar gibi. Onun verdiği manevî hazzı başka bir şey vermiyor. Bazen günlük iki yüz liralık işi bile çıkarıyorsunuz ama az da olsa mutlu ediyor, bereketi orada*" (YG).

Yorgancı H.S. ömrü boyunca emeğinin maddî karşılığını ne kadar aldığı sorusunu şöyle cevaplıyor: *Çocuklarımı yetiştirdim, iş yerimin mülkiyetini aldım, araba aldım, emekli oldum, daha ne isterim. Çaba harcarsın, rızık Allah'tandır. Nasibin neyse o gelir* (HS). Rızık ve nasip sözcükleri birbirlerine yakın anlamlara gelmektedir. TDV İslam ansiklopedisine göre rızık, "terim olarak Allah Teâlâ'nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder" (müellif: Şerafettin Gölcük). Nasip sözcüğü ise "Allah'ın bir kimse için önceden belirlediği mutluluk payı anlamında bir terim"dir. Genellikle günlük dilde nasip sözcüğü maddî-manevî kazançları, rızık sözcüğü ise sadece maddî kazançları ifade etmek için kullanılır. H.S. usta bu sözlerini, farklı versiyonları olan ve "vermeyince Mabud, neylesin Sultan Mahmut" deyişiyle sonlanan kısa hikayeye sürdürüyor: "*Ama tabi çabalayacaksın. Boş duranı Allah sevmes. Peygamber efendimiz hiç sevmemiş. Çalışacaksın, koşturacaksın ama bu niye bana gelmedi diye isyankâr da olmayacaksın. Şükredeceksin yani*" (HS).

Yorgancı M.E., el emeğinin kutsal olduğunun ve kazancın helâl olduğunun bazı kriterlerle doğrulanabileceğini ve bu durumu kendi hayat öyküsünde nasıl tecrübe ettiğini aktarıyor:

Biz en helâl kazancın el emeğiyle olduğuna kesinlikle inanırız. Kendimden hesap edeyim ben, başka bir gelirim kazancım filân yok. Sadece emekle, çalışmayla üç tane çocuk okuttum, ikisi İstanbul'da okudu. Bizde şöyle bir inanç var, kazancımız helâlse çocuklarımız da bozulmaz. Yani ortamdaki bozuk hâllere düşmez. Bunu da gördük, tecrübe ettik bizatihi (ME).

Emeğinin maddî karşılığını ne kadar aldığı sorusunu yorgancı H.S.'nin sözleriyle benzer ifadeler kullanarak cevaplıyor M.E. usta. Hayat boyu somut verilere dayanarak yapılan tahminlerin veya alınan önlemlerin, her zaman işe yaramayabileceğini ifade ederek dükkanını işlek olmayan bir konuma taşıdıkları halde işlerinin daha iyiye gittiğini söylüyor: "*Zaten bizim inancımızca rızık taksim edilmiştir. Ne*

yaparsak yapalım, gücümüzün yettiği kadar çalışırız, boğazımızdan geçecek rızık sabittir, değişmez. İki üç yer (dükkân) değiştirdik. Şimdiki yer yukarıda, bilinmeyen bir yer gibi ama rızıkımızda herhangi bir değişiklik olmadı. Çok daha rahatladık" (ME).

Beyaz iş-nakış ustası A.Y. el emeğiyle kazanç sağlamanın anlamını dükkanını açma kararının gerekçeleriyle birlikte anlatıyor. Kendisini, ustalık konusunda önce kendisine kanıtladığını ve helâl kazanmayı amaçlayarak, işini özenle yaptığını belirtiyor. Maddî-manevî zarara uğramadan bugüne gelmesini de bu prensiplerine bağlıyor:

"Düzgün bir şeyler yaptığını müşteriye, kullandıkça kanıtlayabilirsin. İlk önce kendime kanıtladım kendimi. Birilerini kandırsam önce kendimi kandırılmış olurum. Onun için müşteriler yanımdaymış gibi veya kendime nasıl yapılmasını istiyorsam öyle yaparak bugünlere geldim. O da bereketlendirdi, dükkânımı güzelleştirdi, daha güzel makinalar aldım" (AY).

Türkiye'nin son kırk-elli yıllık ekonomik dönüşüm serüveni ve el işçiliğindeki emeğin üzerini örten aslı ve güncel nedenler, zanaatkarlığı belirli bir gelir çizgisinde sınırlayan nedenler olmuştur. Ustalar, emeklerinin karşılığını tam olarak alamadıklarında hemfikir olmakla birlikte, hâlâ çalışan zanaatkârlar olarak geriye dönüp baktıklarında hayat hikâyelerini memnuniyetle anma ve seçme şansları olsa yine zanaatkârlığı tercih etme eğilimindedirler. Bu eğilimi, inançlarının hayatları boyunca kendilerine doğruyu gösterdiğini tecrübe etmelerine ve el işçiliğiyle edinilen geçimin inançlarıyla olan mutlak uyumuna bağlamaktadırlar.

• **"Hayatın yarısı maneviyatsa yarısı da maddiyattır":**

Yukarıdaki son üç başlıkta emeklerinin maddî ve manevî karşılıkları hakkındaki düşüncelerinin peşi sıra bazı zanaatkârların, paranın hayattaki konumu ve öneminin ne olduğuna dair sorulara verdikleri cevaplar bu başlık altında değerlendirilmektedir.

Yorgancı H.S., yukarıdaki başlıkta bir kısa hikayeye "rızık Allah'tandır" düsturunu açıkladıktan sonra paranın hayatta bir araç olarak konumlandırılması gerektiğini yine inanç esaslı bir terminolojiyle dile getiriyor: *"Para bir araçtır. Amaç değildir. Elindeki parayla rızıkını kovalıyorsun. Amaç ediniyorsan tehlikeli. Yoldan çıkarsın, çok büyük günahlara girersin. Helâli haramı seçmezsin o zaman. Dünya nimeti amaç olmaz. Dünya ahiretin tarlası" (HS).*

H.S. usta ile benzer şekilde yukarıdaki başlıkta, "rızık taksim edilmiştir" düsturunu dile getiren M.E. usta, maddiyatı önemsemeyen söylemlerin dayanak belirtilmeden dile getirilmesinin yanlış olduğunu söylüyor: *"Para da önemlidir. Hayatın yarısı maneviyatsa yarısı da maddiyattır. 'Para hiç önemli değil' değil, o kanaatte değilim" (ME).*

Müşterilere yönelik satışı öncelikle ve yapılacak alış-verişin lüzumunu sorgulayan davranışlarıyla yukarıda sözü geçen saat tamircisi A.Ş., davranışlarıyla ilgili yapılan yoruma ve paranın hayattaki konumu üzerine sorulan soruya H.S.'nin belirttiği içerikte cevap veriyor. Paranın tek ölçüt haline geldiğini fakat bunun yanlış yönlendirici bir hayat stratejisi olduğunu dile getiriyor. Dayanağını da "yetişme biçimi, aileden gördükleri, değerleri, inancı" doğrultusunda davranıp ekonomik bir sıkıntıya düşmediğini söyleyerek sunuyor: *"Paranın arkasından koşarsan kaçır, koşmazsan arkandan gelirmiş" (AŞ).* Çok benzer bir ifade, Akdeniz (2020)'in Gaziantep'te yaptığı araştırmada da yer almaktadır. Paranın hayattaki konumu ile ilgili sorulan soruya Yemeni ustası bir önem sıralaması yaparak cevap veriyor. Önce ruhsal olgunlaşmayı, ikinci olarak yapılan işin iyi yapılmasını hayattaki en önemli iki şey olarak belirliyor ve bundan sonra "paranın kendiliğinden geldiğini" ifade ediyor. Bunun nedenini de A.Ş. usta gibi doğru değerlere bağlanmakta buluyor: *"Sen bu iki işi yap para zaten kendiliğinden gelir. Ben istemiyorum de ne kadar istemiyorum desen de gelir. Çünkü senin fitratında idrakında dürüstlük var. Haram yok, yalan yok, yanlış yok" (2020, s. 128).*

Kuyumcu F.A. da A.Ş. gibi geriye dönüp baktığında, kimliğine ve inşa ettiği güven ilişkilerine verdiği önemi, paraya verilen önemden önde tutmanın doğruluğu ispatlanmış bir tutum olduğunu dile getiriyor. "Bizim için ön planda olan şahsiyet, güvenilirlik, dürüstlük. Hep de bu yoldan gittik, hiçbir zararını da görmedik. Para bizde ikinci planda" (FA).

A.Y., "eski zaman" ve yeni zaman arasında bir kıyaslama yaparak içinde yaşadığımız tüketim kültürünün baskıcı karakterinin daha çok harcamayı gerektirdiğini ve dolayısıyla hayatın eskisinden daha çok paraya bağımlı olduğunu belirtiyor. "Üretim yok, tüketim çok. Onun için paranın da kıymeti yok. Sen eskiye bağlı kalsan bile çoluk çocuğun istemiyor" (AY).

Ney ustası A.E., sanatla uğraşmak için belirli bir ekonomik rahatlığa sahip olunması gerektiğini ifade ediyor. Fakat hayatın idamesi ve sanatın/işin sürekliliği için gerekli olandan fazlasını amaç edinmenin anlamsız olduğunu çünkü bir üst sınır çizmemenin insanın dünyadaki konumunu yerinden edeceğini inanç esasları doğrultusunda açıklıyor:

Peygamberimiz, 'insanoğluna bir vadi dolusu altın versen ikincisini ister ikincisini versen üçüncüsünü ister; insanoğlunun gözünü ancak toprak doyurur' diyor. Onun bir sınırı yok. Ama 'bir hırka bir lokma' sözü de şimdi geçerli değil. Kimseye muhtaç olmayacağın bir evin olacak. Çoluk çocuğuna istediğini rahatça alabileceğin bir kazancın olması lâzım. Bunlar olmazsa sanat da gelişmez (AE).

Altmış yıllık saat tamircisi L.P., geriye dönüp baktığında meslek hayatı boyunca emeğinin karşılığını aldığını belirtiyor. Maddî kazancın, işini iyi yaparak ve hakedilen kadarını amaçlayarak elde edilmesi kaydıyla hayatı kuracak olmazsa olmaz bir araç olduğunu öğreten bir yetiştirme biçimine sahip olduğunu ifade ediyor:

Emeğimin karşılığını aldığımı o zamanlar da şimdi de düşünüyorum. Fazlaya tamah etmedik, kimseyi kandırmadık. Parayı önemseyerek eksik iş yapıp verirken adın kötü anılır. Ama işi eksiksiz yaparsan herkes senin ustalığını bilerek gelir. Para olmadan iş yapılmaz, yuva kurulmaz, saadet olmaz. Ama hakkıyla kazandığın zaman. Yoksa sonu hüsrana olur. Biz böyle yetiştik (LP).

Bir zihniyet göstereni olarak paranın hayattaki konumu, zanaatkârlar nezdinde "araç olmaktır". Maddî kazançla ilgili yargılar önceki başlıkta da yer alan inanç esaslarına ve tasavvuf kültürüne ait kavramlarla açıklanmaktadır. Bununla birlikte zamanın ruhu, tüketimin ve harcamanın hızlanmasını gerektirdiği için zanaatkârlar, paranın önemsiz olduğu tonundaki yargıların gerçekliğini eleştiren görüşler de belirtmişlerdir. Haddizatında bu başlıkta ele alınan soruda kullanılan kavram da 'önem' değil 'konum' kavramıdır. Yani görüşmelerde amaçlanan, zanaatkârların meslekî hayatlarında ve genel olarak hayatları boyunca kazançla ilgili fikirlerini, içinde konumlandıkları neden-sonuç ilişkileriyle birlikte anlamak ve açıklamaktır.

SONUÇ

Bu çalışma, zanaatkarlığın anlamlı iş nosyonunu temsil etme kabiliyetini birkaç alt başlıkta inceleyen bir araştırmanın parçası olması itibarıyla el emeğinin bu konuda inşa ettiği neden-sonuç ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu amaçla ilk olarak çalışmanın dayandığı kuramsal, kavramsal ve tematik dayanaklardan ve araştırmanın yönteminden bahsedilmektedir. Devamında zanaatkarlarla, hayatlarını kuran "el emeği" kavramının ekonomik ve sosyal hayatları ile değer ve zihniyet dünyalarındaki karşılığına dair yapılan görüşmeler analiz edilmektedir.

Zanaatkarlığın ve tamir işlerinin az ücret istenecek bir iş gibi görülmesi ya da ustanın maharetinden dolayı emeğin görmezden gelinmesi yaygın bir yanılsamadır. Bununla birlikte son bölümün başında da belirtildiği gibi zanaatkârların tutumu da bu konuda belirleyicidir. Yani ustalık, sosyal ilişkileri ve kimliği önceleyerek fiyat belirlemek gibi eğilimlere sahiptir. Çünkü ustalığın ruhen ve bedenen tam kapasiteyle icra edilmesi, harcanan emek ve zamanın karşılığını belirlemede fedakâr

bir tutumu inşa etmektedir. Görüşülen ustalar içerisinde bu fiyat belirleme tutumunu isteyerek sürdürdüğünü ifade edenler olduğu gibi değiştirdiğini ifade edenler de mevcuttur. Fakat her iki tarafın da hemfikir oldukları görüş, inanç ve yetiştirme tarzlarının hükmettiği şekilde inşa edilen bir hayatı sürdürmenin gerekliliğidir. Bu gerekliliğin doğrulanagelmiş bir tutum/inanç olarak benimsendiği, bir ustanın dile getirdiği “el emeğinde zayıt olmaz derler” ifadesiyle anlaşılabilir. Bu inancın eyleme dönüşmesini zorlaştıran zamanın ruhunu inşa eden üretim-tüketim kültürünün alternatiflere imkan tanımayan, onları törpüleyen hükümleridir. Bu minvalde zanaatkarlar, kendilerinin veya başka ustaların kabuğuna çekildiğini, kıymet görmediği için mesleği değiştirdiğini veya erken bıraktığını, piyasa koşullarına uyum sağlamak için ekonomik kayıplar verdiğini ve benzeri tecrübelerini dile getirmişlerdir. Ustalar, çoğunlukla işlerinin içeriğini güncellemeleriyle, alanlarının tamir ya da klâsik sanatlar gibi teknolojiden etkilenmeyen işlerden oluşmasıyla veya emeklilik geliri ve benzeri güvenceleri sayesinde işlerini sürdürmektedirler.

Çalışmadan elde edilen bulgular hem zihniyet ve ekonomi bağı hem de emek ve yabancılaşma gibi zamanımızda içeriği dönüşerek süregelen ve insanlık tarihi boyunca da dinamiğini yitirmeyecek iki meselenin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Sosyoloji alanında bu çalışma ve benzerleri, ekonomi sahasında sosyal politikalara yön verebilmek marifetiyle maddi dünyada karşılık bulabilir. Bu doğrultuda bu çalışma ve parçası olduğu doktora tezi, sosyal politikalara/iş ve organizasyon modellerine yön verebilecek bir zanaatkarlık fenomenine kaynaklık edebilir. Aynı zamanda bilfiil devam eden zanaatkarlığın hem ekonomik olarak hem de bir kültürel hafıza aracı olması bakımından sosyal olarak destek görmesi gerektiği de bu çalışmanın sonuçlarındandır. Nüfusun çoğunluğunun hizmet sektörüne yöneldiği ve “küçük esnafı” zorlayan ekonomi, Türkiye örneğinde istihdam ve meslek seçimi sorunlarını çoğaltmaktadır. Bu ekonomik iklim, yükseköğretime gösterilen ve istihdamı öngörülemez bir talebi artırmaktadır. El işçiliği, ekonomi politişin meslek edinme konusunda tek belirleyici olduğu bir dünyada sadece “kültürel” olarak ve kısıtlı destek bulmaktadır. Haddizatında el işçiliğine dayalı eşyaların üretimi ve tüketimi zamanımızda belirli bir çizginin üzerindeki bir refahı gerektirmektedir. Dolayısıyla ekonomide üretime dayalı payın büyümesinden tüketim malzemelerinin/eşyaların kalitesinin yükselmesine kadar bir çok mesele refahla ilişkilidir. Öte yandan bir ekonomide üretim alanlarının ve meslek türlerinin gerektirdiği sosyallikler, bir zihniyet ve kültür etkileşimiyle birlikte var olmaktadır. Örneğin teknolojik ve tarımsal üretim alanlarında farklı kültürel içeriklerde sosyal bağlar kurulması gerekmektedir ya da meslekler kendilerine özgü usta-çırak ilişkisi, müşteriyle ilişkiler vb. bağlar barındırmaktadır. El işçiliği, öznitelikleri nedeniyle kaliteli eşya üretmekle birlikte insan ilişkilerini sağlam inşa etmeye de odaklıdır. Zanaatkarlığa ait bu zihniyet/kültür hem el işçiliğinin kendisinin desteklenmesini hem de ekonomik dünyanın tümü için bir başvuru kaynağı olarak “zanaatkarlık fenomeninin” altının çizilmesini gerektirmektedir.

SUMMARY

The dominant character of the current political economy has given human existence, in general, a color that reduces the functionality of socialization and dilutes the density of meaning. This effect has spawned an era in which few jobs qualify as ‘meaningful work.’ Accordingly, the belief that craftsmanship represents meaningful work has now emerged, a premise which also serves as the source of this study. This representation attributed to craftsmanship also relates to its stable cultural formulation. This cultural formulation is rooted in the world of values and mindset in which relations in the practice of the profession share little accordance with the capitalist culture. In response to this ideology, this study proposes to understand and explain the ideas of artisans regarding the consequences of earning a living by manual labor in the material and spiritual world.

The beginning of this study explains which sociological theories enable and direct the study in epistemological and ontological terms. Next, a review is offered as to how craft and craftsmanship

concepts are referred to in the sociology literature and the historical sources that have contributed to sociology. In addition, because the relations between concepts such as labor, time, and experience are included in field research, they have also been included. The motivations for the direction of the research method are next outlined. Finally, the field research data is evaluated under sub-headings according to the determined method.

The reason why social scientists tend towards one of the qualitative or quantitative approaches originates from their ontological and epistemological positions. The founding motive of sociology was naturalist. Since naturalist theories were born with the reflex of analyzing social structures, scientists focused on how the act of the agent is determined by social, not subjective reasons. Interpretive theories, on the other hand, have developed qualitative research methods, some of which were pre-existing, as they focused on the interaction between structure and agency. Qualitative research seeks to understand how people attach meaning to their experiences. Although individuals interpret similar sociability in a similar manner, the uniqueness of any experience is assumed. In other words, there is no uniformity of reality as in the naturalist perspective. This study is also based on the ontological perspective, which perceives reality as an interactive process between the social structure and the agents, and the epistemological perspective, which regards this interaction as a source of information in discovering phenomena. Therefore, theories and research methods, which are known as interpretive theories and developed by feeding on anthropology, social behaviorism, and phenomenology, constitute the sources of this study.

The ontological tendency of this approach, which is fed from these three sources, is to regard the human as an agent in the socialization process; the epistemological tendency, to see the interaction between agents/the meaning created by culture as the main premise of social science. Since the field of meaning created by culture can be observed in conjunction with the values of daily life, interpretive theories open the door to the topics of the sociology of everyday life and the sociology of values. This approach focuses its attention on the daily life flow of a (cultural) group. The realities that are desired to be discovered in the examination of daily life mostly revolve around issues that can be expressed in terms of value, belief, mindset, ethos, and similar concepts. This study, which focuses on the struggle between the ability of manual labor to construct the meaning of work and the capitalist economy, is guided by perspectives derived from these approaches. Another concept that will shed light on this study is the alienation process, which is again the result of the oppressive power of the economy on manual labor. Therefore, this study, which deals with the material and spiritual meaning of manual labor in craftsmanship, describe the economic and cultural world on which manual labor is based, in the light of interpretative theories, the sociology of everyday life, values, and alienation.

Interpretive sociological theories that derive their origins from phenomenology such as social constructivism, ethnomethodology, and symbolic interactionism explain the meaning/culture world lived in by analyzing symbols, language, and behavior patterns in everyday life. Therefore, these theories guide this study, which is directed to the determination and analysis of the everyday life signifiers of the world of values and mindset related to the economy. The fact that the research includes the subjects to be determined through the analysis of everyday life also requires mentioning the approaches that deal with the criticism of everyday life. As some critics in this field have reevaluated many issues such as alienation and values, which are also mentioned in this study, under the heading of everyday life criticism, these topics are also included.

The concept of craft/craftsmanship was one that many human sciences such as sociology, anthropology, social psychology, and educational sciences benefit from in developing theory. From decades ago until today, many researchers have analyzed craftsmanship in subjects such as economics, culture, and vocational education and revealed its distinctive features. These analysis are also

incorporated to show the position of this study in the social/human sciences field. Finally, the concepts of labor, time, and experience, which have a high power to describe professional life and especially craftsmanship, are discussed. With these concepts, explanations/theories are offered as to explain firstly, why craftsmanship is associated with the spiritual life [tasavvuf], low income, and unpaid labor, and secondly, how the relationship between profession and worldview/ethos is established.

The semi-structured in-depth interview method was chosen to investigate the above mentioned themes from a comprehensive and explanatory sociological perspective. The questions are systematized under sub-headings such as how the balance between labor and price is established, the reasons for the tradition of low underpricing, and the meaning of labor for artisans. The universe of the research determined in line with the analysis of the study, of which this research is a part, are artisans in Konya who produce small handicrafts by participating on the economic level of the 'small tradesman' scale.

During this research, request of interview were made to the interviewees by visiting their workplaces or telephoning. Subject content was orally expressed; the questionnaire shown to the interviewees. While 26 people were interviewed in the study of which this research is a part, the responses of 23 interviewees, 3 female and 20 male, are included in this study. The descriptive analysis method was used in the analysis of the research findings. Direct quotations are included in order to better demonstrate meaning. In addition, sub-themes were determined with the main four issues that emerged with the answers of the interviewees.

One of the key themes from the research was that artisans don't charge for 'small repairs' or for every stage of a repair. According to what the artisans say, this practice was due to their apprenticeship tradition and the temperament of the profession. For them, encountering situations such as underestimating and ignoring manual labor are more troubling than are the consequential economic difficulties. The second theme is that the masters continue their profession with a hidden resentment, as the political economy and the new mindset diminish traditional professions. Artisans perceive that the approach of a consumer economy that ignores manual labor has spread throughout society as well. So they feel distressed and no longer want to do low-priced work. Another theme is the sense of being at peace, revealed with the life stories of the artisans because of their absolute harmony with the beliefs of craftsmanship. While they agree that they didn't get paid for their efforts, they said that they would still prefer craftsmanship if they had the opportunity to choose again. The last theme was that ignoring economic value for labor should not mean denying that materiality has a place also in life. Artisans were united in the view that they regard money as a tool, seek to obtain it but do not, however, transform money into an life goal.

Makale Bilgileri		Article Information	
Etik Kurul Kararı:	Çalışma, Selçuk Üniversitesi'nin 27. 05. 2021 tarihli ve 2021/26 onay numaralı kararı ile etik onay almıştır.	Ethics Committee Approval:	The study received Ethical Approval from Selçuk University with the approval number of 2021/26 and the date of 27.05.2021.
Katılımcı Rızası:	Araştırmaya katılanlara çalışmanın amacı ifade edilerek rızaları alınmıştır.	Informed Consent:	The purpose of the study is explained to the participants and their informed consent was obtained.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	There is no conflict of interest between individuals or institutions in the research.
Telif Hakları:	Çalışmada telif hakkı gerektiren herhangi bir görsel kullanılmamıştır.	Copyrights:	There is no material subject to copyright in the research.

Ethical Statement/Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Merve Türkan Bilgir)

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf Bilgisi / Cited as: Bilgir, M. T. (2022). Bir Zanaatkârlık Araştırması: "Emeğin Karşılığı". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (48), 255-276. DOI: 10.21497/sefad.1218468

KAYNAKÇA

- Akdeniz, B. (2020). *Neoliberal kapitalizmde zanaatkar kimliği: Gaziantep'te usta kimliği ile postmodern dünya arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Baudrillard, J. (2013). *Üretimin aynası ya da tarihi materyalist eleştiri yanılısaması* (Oğuz Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Becker, H. S. (1982). *Sanat dünyaları* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berdayev, N. (2012). *İnsanın yazgısı* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bilgir, M. T. (2021). *Meslek erbabı: Zanaatkarlığın toplumsal çerçeveleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Coulon, A. (2015). *Etnometodoloji* (Ü. Tatlıcan, Çev.) (2. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, E. T. (2011). *İşin anlamı ve yaratıcı emeğin piyasada konumlanması bakımından Türkiye'de zanaatkarlık: cam işçiliği örneği* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri* (D. Özçetin ve diğ., Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik yöntemin yeni kuralları* (Ü. Tatlıcan- B. Balkız Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gorz, A. (2014). *Yaşadığımız sefalet*. (N. Tural, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2019). *İktisadi aklın eleştirisi* (I. Ergüden, Çev.) (3. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harper, D. (1987). *Working knowledge*. University of Chicago Press.
- İbni Haldun (2013). *Mukaddime 2* (Süleyman Uludağ, Haz.) (9. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (5. bs.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017). *Gündelik hayatın eleştirisi 1* (I. Ergüden, Çev.) (4. bs.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Maggs, G. & Greig, A. (2013). *C. Wright Mills and the concept of 'craftsmanship': personal troubles and public issues in the housebuilding industry*. *Labour & Industry: a journal of the social and economic relations of work*, 7:3, 67-83, Doi: 10.1080/10301763.1997.10722001
- Mason, J. (2002). *Qualitative researching* (2nd Edition). London: Sage.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma*. (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mills, C. W. (1969). *White collar: the American middle classes*. New York: Oxford University Press.
- Nâsır-ı Hüsrev (1958). *Saadetname* (M. Ü. Tarıkahya, Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Niedderer, K. & Townsend, K. (2014). Designing craft research: joining emotion and knowledge. *The Design Journal*, 17(4), 624-647. Doi: 10.2752/175630614X14056185480221

- Onur, O. E. (2019). Kapitalist toplumda zanaatın dönüşümünü terzilik üzerinden okumak: İstanbul örneği (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/tezsorgusonucyeni.jsp>
- Sennett, R. (2009). *Zanaatkâr* (M. Pekdemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Thorlindsson, T.; Halldorsson, V.; Sigfusdottir, I. D. (2018). *The sociological theory of craftsmanship: an empirical test in sport and education*. Sociological research online. Vol.23(1), 114-135. Doi: 10.1177/1360780418754564
- Ülgener, S. F. (2006). *Zihniyet, aydınlar ve izm'ler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2014). *İktisadi çözümlenin ahlâk ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2015). *Zihniyet ve din- İslam, tasavvuf ve çözümlenme devri iktisat ahlâkı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Veblen, T. B. (2017). *Seçilmiş makaleler*. (H. Bilir ve diğ. Çev.). (E. Kırmızıaltın, Der.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Vernant, J-P. (2006). *Myth and thought among the greeks*. New York: Zone Books.
- Whitaker, I. (1967). *Crafts and craftsmen*. Iowa: W.M.C. Brown Company Publishers.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet kaynakları:

Nişanyan Sözlük, Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/?k=emek>

Türk Dil Kurumu Online Sözlük, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/rizik>